

Az önképzőköröktől a Parnasszus felé¹

Sokféle és gyakran göröngyös út vezetett a Parnasszus felé. Az iskola, a tanárok, a családi hagyományok, éppúgy befolyásoló tényezők voltak, mint a pedagógiában igen sokszor megragadhatatlan véletlen. A lehetséges változatok közül írásunkban csak a középiskolai önképzőkörök szerepét mutatjuk be, ahonnan számos fiatal kapott szárnyakat, s indult el a Parnasszus felé.

Az középiskolai oktatás kiegészítőjének tekinthető önképzőkörök létrehozása Kiss János (1771-1846) költő, nevéhez kapcsolódik, aki a soproni líceumban az anyanyelv ápolása céljából létrehozta a *Magyar Társaságot*. Kezdeményezése nyomán a reformkorban az országosan elterjedő, általában önképzőköröknek nevezett iskolán belüli önkéntes társulások elsődleges célja kezdetben az anyanyelv ápolása volt, de tevékenységük később kiterjedt az olvasás, az irodalom megszerettetésének, művelésének irányába. Ezt segítette a nyilvános megmérettetés, a tagok „alkotásainak” értékelése és jutalmazása. Általános volt a pályázatok kiírása.

Az önképzőkörök tagjai általában a gimnáziumok felsőbb osztályos tanulói voltak. A körök választott tisztségviselői nagy önállósággal formálták a legtöbbször igen aktív tagság irodalmi érdeklődését.

Az önképzőköri élet általános gyakorlata volt, hogy az ülések alkalmával a tagok felolvasták irodalmi alkotásaikat, azokat megvitatták, bírálták, majd a sikeres teljesítményt valamilyen formában elismerték, értékelték. Ez legtöbb esetben az úgynevezett aranykönyvben való rögzítést jelentette, de gyakori volt a pénz vagy könyvjutalom is.

A 16-18 éves fiatalok irodalmi aktivitása száz-kétszáz év távlatából is figyelmet érdemel. Az önképzőköri tagság közül természetesen sokan nem jutottak el a Parnasszusra, de talán ennél fontosabb, hogy megszámlálhatatlanul sokan ezen az úton szerették meg az olvasást, az irodalmat. A fentiek bizonyítására, teljességre való törekvés nélkül mutatunk be olyan személyeket, akik számára meghatározó volt az önképzőkör.

Elsőként irodalmunk nagyjai közül a Ady Endrét említjük, aki számára a zilahi gimnázium önképzőköre meghatározta irodalmi életútját. Életrajzírója szerint a zilahi években az iskola önképzőköre formált legtöbbet a serdülő diák lelkén. Talán nem véletlen, hogy az általános korabeli gyakorlat szerint az önképzőköröknek rendes, szavazattal bíró tagjai

csak a VII-VIII. osztályos tanulók lehettek, de Ady már Zilahon, hatodikos korában, 1893 novemberében benyújtotta egy versét bírálatra. Az eredmény egyszerű „tudomásulvétel” volt. Bár ezt Ady kudarcként élte meg, ennek ellenére az önképzőkör tagja maradt, sőt aktivitása fokozódott. Ennek egyik oka bizonyára egy Zsóka nevű kislány iránti ifjúkori szerelme volt. Mindenáron bizonyítani akart. A versét érő mellőzés mellett kudarcot jelentett az is, hogy önképzőköri elnökek nem őt, hanem Somogyi Kálmánt választották meg, aki vetélytársa volt a Zsóka kegyeiért folytatott versenyben.

Figyelemre méltó, hogy az önképzőköri kudarcok ellenére kezdeményező készsége töretlen maradt. Javasolta például, hogy a pályázatokat 10 tagú bizottság bírálja. A javaslatot elfogadták, de a bizottságba Adyt mégsem választották be. Később öccsének keserűen említette „Hiába: az önképzőköri elnökségen kezdve sohasem volt szerencsém hivatalos elismeréshez.”

A kudarcok, mellőzések ellenére bizonyosra vehető, hogy Ady költői jövője szempontjából jelentős volt az önképzőkör. Diákköri versei még nem keltettek nagyobb feltűnést. Osztálytársa, Elekes Károly szerint „Ebben az időben Bandi még a zilahi diákok és diáklányok előtt nem volt annyira felkapott, illetve jól ismert verselő.”

Stílusának élessége, csúfondáros hangvétele iskolát teremtett az önképzőkörben. Példa egy Ady bírálatból: „cselekmény nincs benne, mert egy csók s egy ablakfa ölelés nem tekinthető annak; balladai gyorsaság csak annyiban, hogy a hős lovon jár; a verselés a számba vehetőségig „könnyű”; röviden a költemény egy unalmas tárgy rossz feldolgozása.” Bírálatának színvonala, stílusa természetesen növelte Ady önbizalmát, önképzőköri tekintélyét.³

Érdekes, hogy Adyhoz hasonlóan Kosztolányi számára is – ellentmondásosan ugyan, de – meghatározó volt az önképzőkör. Ő is hatodikos korától vett részt a szabadkai gimnázium önképzőkörében, de az ott folyó munkát kritikusan ítélte meg. Naplójában ezt írta „Nagy várakozással néztem már hetek óta a mai napnak elébe, mert tudtam, hogy a mai napon tartja az önképzőkör második rendes ülését... Borzasztó az önképzőkör. Kétségbeesett munkássággal dolgozik, s mindegyik verset ír, verset, boldog, boldogtalan.” Bírálatra éppoly kemény, mint Adyé. Az önképzőkör titkárát tehetségesnek tartja ugyan, de megállapítja, hogy nincs benne képzelőerő. Egyik elbeszélését dicséretesen méltatták, de Kosztolányi megállapítja, hogy téves „lélektani abszurdum van benne”. Ugyanazon ülésen a *Gondolatok a temetőben* című írás szerzőjéről megállapította, hogy „filozofálni akar, de nem tud”.

Jellemző viszont az önképzőköri életre, hogy más esetben őt is szigorúan bírálták. A 1901/2. tanév szeptemberében a *Rügyfakadás* című verséről a bírálók megállapították, hogy a költemény tele van semmitmondó üres frázisokkal; a vers középszerű. Kosztolányi a bírálatot hevesen visszautasította, amiért a bírálók megrovást javasoltak. Végül Kosztolányi körül az önképzőköri, sőt iskolai feszültség egyre nőtt. Amikor a történelemórán Kossuth életéről kellett beszélnie, csak annyit mondott, hogy „Kossuth élete meglehetősen monoton, született Monokon.” A tanár a szellemességet nem méltányolta. Súlyosabb volt, amikor az önképzőkör fiatal tanár elnöke Dezső versét magyartalannak ítélte, mire ő ezt „magából kikelve visszautasította, s az ajtót becsapva elhagyta az önképzőkört.” Az eset az iskolából való eltávolítással járt.

A viták és belső súrlódások ellenére az 1901/2. tanévben az önképzőkör kilenc pályázata közül hetet Kosztolányi nyújtott be. A témaválasztás gazdagsága egy 17 éves fiattalól ugyancsak elismerésméltó:

- Arany lírája. Jutalma: Dosztojevszkij Raszkolnyikov c. műve;
- Emlékbeszéd Csokonai Vitéz Mihály felett. Jutalma: Dalok és történetek c. verseskötet;
- Eredeti versek. Jutalma: Burns Róbert költészete;
- Műfordítások németből. Jutalma: Goethe Faustja;
- Műfordítások Vergiliusból. Jutalma: Alexander Bernát tanulmánya Shakespeare Hamletjéről;
- Eredeti elbeszélések. Jutalma: Jakab O. Pásztortüzek c. verseskötete.

Az önképzőkori összetűzések, viták talán szokatlanok, sőt vitathatók, de kétségtelenül bizonyítják, hogy az ott folyó szellemi munka Adynak is, Kosztolányinak is hozzájárult az irodalmi életútjához.⁴

Viharmentes, de szintén meghatározó volt az önképzőkör Tamási Áron életében. Mint ismeretes a falusi kisfiú egy véletlen baleset folytán került a székelyudvarhelyi gimnáziumba. Kezdetben kedvenc tantárgya a történelem és a latin volt, de a jog iránt is érdeklődött. Nehezen illeszkedett be az új környezetbe, de az önképzőkör és az iskola igazgatója, Szemlér Ferenc tanára felkeltette az érdeklődését az irodalom iránt. Jellemző az önképzőkörre, hogy a tagok saját pénzükből fizettek elő a Herczeg Ferenc szerkesztette *Új Időkre*, valamint a *Zászlónk* című ifjúsági folyóiratra. Feltételezhető, hogy ez utóbbi folyóiratot az önképzőkörben ismerte meg. A folyóiratban meghirdetett pályázaton háromszor is díjazták munkáját. Irodalmi érdeklődéséhez az is hozzájárulhatott, hogy az önképzőkörben nagy sikerrel szavalta el *A magyar nemes* című verset. Az önképzőkörben szereztek egy karosszéket, egy pipát és abban farkaslaki hanglejtéssel szavalta el a verset. Az önképzőkörben csak egy alkalommal olvasta fel saját írását, mely arról szólt, hogy a Tamási család Farkaslakán vendégfogadásra készült a helybeli vásár alkalmából, s édesanyja akkora rántottát sütött, „mint egy talygakerék.” Az önképzőkör tanár elnöke, Szemlér tanár úr a felolvasás alatt végig nevetett, s a végén azt mondta, hogy ez „pompás írás volt.” Bizonyosra vehetjük, hogy a helyét kereső fiatal Tamási számára az önképzőkör meghatározott utat jelentett az irodalom felé, mely nélkül szegényebb lenne a magyar irodalom.⁵

Móricz Zsigmond Sárospatakon nem kedvelte az önképzőkört, de Kisújszálláson már saját verseivel, elbeszéléseivel szerepelt az önképzőkörben. Hetedikes korában egy nyilvános ülésen is fellépett. Berzsenyiről és Aranyról tartott értékesítésért 10 koronás aranyat kapott.⁶

Mikszáth Kálmán bár kezdetben gyenge tanuló volt, érdeklődése korán az irodalom felé fordult. Ezt a rimaszombati és selmeci önképzőkör tovább alakította. Rimaszombaton már harmadik osztályos kisdíák korában megismerte az önképzőkori életet, és ötödikes korában munkáját jutalmazandónak ítélték. Az önképzőkörben felolvasott írása után az önképzőkör tanár elnöke, Scholtz tanár úr megjósolta, hogy neves író lesz belőle. Életrajzírója, Bisztrai Gyula szerint az önképzőkör jelentette számára az irodalmi nyilvánosságot, itt kapta meg a tanárától és tanulóitársaitól az első bírálatokat és az első dicséreteket. A rimaszombati és a selmeci önképzőkörök emlékalbumai megőrizték Mikszáth kezdeti szárnypróbálgatásait.⁷

Juhász Gyula harmadikos gimnazista korában már szenvedélyes olvasó. Jellemző epizód, hogy a magyar fiatalok nevében levelet írt Vernének, megköszönve azt a sok szépet, amit a magyar fiataloknak nyújtott. A levél rossz címzés miatt visszakerül hozzá, ami számára nagy fájdalmat jelentett. Verne után Jókai következett, akiért, mint később említi, „esztelenül rajongott”. Tizennégy éves, amikor egy versben megírja Calypso búcsúját.

Hatodikos korában versei már megjelennek a Szegedi Naplóban. Papnak készül és különleges véletlen, hogy aznap, amikor átlépi a váci noviciátus kapuját, jelenik meg az első verse a Budapesti Naplóban. A rendből való távozása után a gimnazista önképzőköri tagnak sorra jelennek meg írásai. Aktivitása nem ismert határokat. Pályázatai sikeresek és ez megalapozta költői életútját.⁸

Jókai Mór az 1841-ben alakult pápai Ifjúsági Képző Társaság tagja volt. Már ennek az évnek novemberében felolvasta a *Mi ez* című versét. A bíráló a művet az érdemkönyvbe felveendőnek ítélte. A siker nyomán februárban *Az istenítélet* című elbeszélése ugyancsak kedvező bírálatot kapott, tíz napra rá pedig a *Halott* című versét éri kitüntetés. Jellemző az önképzőköri munka komolyságára, hogy az elismerések után az *Ósi kard* és az *Agglantos* című munkát a bírálók kiigazításra visszaadják. Jókai így emlékezett meg az őt ért bírálatokra: „Áldott légyen a láng, mely utamra rávilágított. Mily komoly dolog volt az! A tagok mind teljes számban jelen. Tarczy tanár volt az elnök. A tagok által benyújtott szépirodalmi és esztétikai munkák kiadattak bírálatra, s azután az ülésen felolvasták a művet és a bírálatokat. Mindenki elmondta az észrevételeit. A köztetszésben részesült műveket az a kitüntetés érte, hogy azokat szerzőjük saját kezűleg beírhatta az egylet albumába, aminek ez volt a címe: Érdemkönyv.”⁹

Ugyancsak a pápai iskola tanulója volt Pölöskei Ferenc egyetemi tanár, akadémikus, aki részt vett az önképzőköri munkában, s néprajzi, történelmi dolgozataival elért sikerei nyomán a kör elnökének választották. Egy beszélgetés során így emlékezett vissza az önképzőköri munkára: „Fontos önképzőköri feladatunknak tekintettük a frissen megjelenő, új modern szellemiséget tartalmazó szépirodalmi, történelmi, szociológiai, jogi könyvek beszerzését és közkinccsé tételét a diákok körében. Ezek jórészt még nem kerültek be a tananyagba sem. Olvasásuk során megismerhettük szerzőiket is. Közöttük többen gyorsan népszerűvé váltak. Az olvasás és írás kölcsönös szeretete jó útravalónak számított. „Az útravaló valóban hasznos volt, hiszen Pölöskei Ferenc történész, akadémikus számára az olvasás és írás meghatározóvá vált életében.”¹⁰

Pósa Lajos már az elemi iskolában kitűnt átlagon felüli képességeivel. A Rimaszombati Gimnáziumban a kis Lajos mindenből kitűnő tanuló volt, „csak” görögből kapott jelest.

Természetesen részt vett az önképzőköri munkában. Jellemző rá, hogy két társának is segített pályamunkájuk megírásában. Társai elsőik, illetve másodikok lettek, Pósa lett a harmadik. 1866-ban Sárospatakon tanult tovább. Itt is jelentős sikere volt az önképzőkörben. A sikeres önképzőköri próbálkozásokból, az itt szerzett tapasztalatok alapján egyenes út vezetett a *Jó barát*, majd a korszak egyik legsikeresebb ifjúsági folyóirata, *Az én újságom* szerkesztői székébe.¹¹

Szabó Lőrinc a *Könyv és emberek életében* című munkájában írja, hogy debreceni diáksága idején már alsós korában izgatta az önképzőkör. Bár még tilos volt számukra a bemenetel, többször is beszökött az utolsó padba. Itt találkozott először Ady névvel. Jellemző, hogy később az iskola raktáros-könyvtárosa morogva adta ki Adynak az *Új versek* című kötetét, mégis „ez a nap aztán döntően meghatározta a mi további éltünk irányát.” Ugyancsak a Debreceni Református Gimnázium Önképzőkörében 1916. december 9-én tartott rendes ülésen Béber László hetedik osztályos tanuló bírálta G. Szabó Lőrincnek egy szonettjét. A hivatalos jegyzőkönyv így szól: „Az alpbíró szerint a szonett szerzője kiváló pennaforogató, valóságos költőlélek és formaművésze a külső és belső lüktető versnek. Egy érző szív dagadó hullámai hömpölyögnek a versben. Örömmel üdvözlö a költőt, s versét az emlékkönyvbe írásba ajánlja. Az Önképzőkör tetszését egészében megnyerte a

szonett, az alpbíráló tüzetes boncolgatása alapján egybehangzóan emlékkönyvbe íratta. A bírálatot is, amely legjobban hasonlít egy jól megszerkesztett színházi kritikához, szintén emlékkönyvbe íratta.”¹²

A továbbiakban csak jelzésszerűen felsorolunk néhány ismert személyiséget, akiknek életét ugyancsak meghatározták az önképzőkori élmények:

- Bibó István könyvtárigazgató, politikus a szegedi Horváth Cirill főkönyvtárosa volt, s történeti tárgyú dolgozataival fődíjat kapott.¹³
- Ortutay Gyula néprajzkutató, miniszter ugyancsak a Horváth Cyrill Önképzőkör aktív tagja volt. Dugonicsal, valamint egy vallási és filozófiai témával foglalkozó értekezéséért fődíjat nyert.¹⁴
- Gombocz Zoltán nyelvész, az Eötvös Collegium igazgatója a Soproni ev. Lyceum Magyar Társaság tagja, majd főjegyzője volt. Pályamunkái elismeréseként – melyek többsége műfordítás volt – több alkalommal jutalmat kapott.¹⁵
- Sötér István Kossuth-díjas irodalomtörténész, a MTA tagjaként, a szegedi Horváth Cyrill Önképzőkör főjegyzőjeként munkájáért dicséretet kapott.¹⁶

Összeállításunkban a teljesség igénye nélkül arra kívántuk felhívni a figyelmet, hogy a feledés homályába vesző önképzőköröknek a 18-19. században meghatározó szerepe volt irodalmi életünk alakulásában. Sokak számára az ott elért siker a Parnasszushoz vezető úton az első lépést jelentette.

Jegyzetek

1. A cikk Jáki László 2017. júliusi számunkban megjelent írásának folytatása.
2. Németh László: Diákönképzés, javaslatok. In: Életmű szilánkokban. Tanulmányok, kritikák, vallomások. 1. köt. Bp.: Magvető, 1989. 387. p.
3. Beke György: Ady zilahi tanára. Köznevelés, 1974. 39. sz. 3-4. p.
4. Kosztolányi Dezső: A mostoha és egyéb kiadatlan művek. Szerk. Dér Zoltán. Novi Sad: Fórum Kiadó, 1965. 143-157. p.
5. Bekes György: Tamási Áron, a diák. Köznevelés, 1974.; Tamási diákévei. Új Horizont, 1997. 4. sz. 110. p.
6. Dénes Szilárd: Móricz Zsigmond kisújszállási diákévei. Irodalomtörténet, 1956. 4. sz. 440. p.
7. Bisztray Gyula: Mikszáth Kálmán. 1947-1910. Bp.: Magyar Helikon, 1961. 9. p.; Fábri Anna: Mikszáth Kálmán rimaszombati diákévei. Irodalomtörténet, 1957. 4. sz. 505-508. p.
8. Kispéter András: Juhász Gyula. Bp.: Művelt Nép Kiadó, 1956. 16-22. p.
9. Bodolay Géza 450 éves a pápai kollégium. Petőfi és Jókai iskolája. Köznevelés, 1981. 11. sz. 6-7. p.; Nagy Miklós: Jókai pápai diákévei. Irodalomtörténeti Közlöny, 1956. 2. sz. 160-167. p.
10. Pölöskei Ferenc szíves közlése alapján.
11. Gyöngyösy László: Pósa Lajos életrajza. Bp.: Kiad. Özv. Pósa Lajosné, 1920. 8-9. p.
12. Szabó Lőrincz: Amikor én debreceni diák voltam. Köznevelés, 1966. 15-16. sz. 562-564. p.
13. Diósi Géza: A Horváth Cyrill önképzőkör (olvasó társaság) története. Szeged, 1940. 43. p.
14. Uo. 44. p.
15. Uo. 243. p.
16. Diósi i. m. 44. p.